

DAVLAT MOLİYAVIY NAZORATI TIZIMINING NAZARIY ASOSLARI

Kuliev Komiljon Shuxratovich

O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi magistranti

MAQOLA
MALUMOTI

ANNOTATSIYA:

MAQOLA TARIXI:

Received:19.08.2025

Revised: 20.08.2025

Accepted:21.08.2025

KALIT SO'ZLAR:

davlat moliyasi,
moliyaviy nazorat,
nazorat tizimi, hisob
palatasi,
takomillashtirish..

Mazkur maqolada davlatning moliyaviy nazorat tizimi va uning samaradorligi, shifofligi, hamda bu tizimning hozirgi zamon iqtisodiyotidagi ahamiyati tahlil qilingan. Davlat moliyaviy nazorati iqtisodiy resurslarni maqsadli va adolatli taqsimlashni ta'minlash, byudjetning to'g'ri va samarali faoliyat ko'rsatishini nazorat qilish vazifasini bajaradi. Maqolada O'zbekistondagi moliyaviy nazorat tizimining tarixi, taraqqiyot yo'li, shuningdek, muammolar va kamchiliklar hamda ularni bartaraf etish yo'llari ko'rib chiqilgan. Xususan, byudjet nazoratining turlari, shakllari va usullari atroflicha tahlil qilingan. Moliyaviy nazoratning zamonaviy texnologiyalar va innovatsiyalar orqali takomillashtirilishi, shuningdek, xalqaro tajribalarni joriy etish zarurligi alohida ta'kidlangan. Bu tizimning samarali faoliyat ko'rsatishi mamlakat iqtisodiy barqarorligi, ijtimoiy taraqqiyoti hamda xalqaro maydonda raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi

Davlatning moliyaviy nazorat tizimi, uning samaradorligi va tizimning shaffofligi hozirgi zamon iqtisodiyotining ajralmas qismiga aylangan. Har bir davlatning iqtisodiy siyosati, uning moliyaviy resurslarini qanday boshqarishi va ularni qanday sarflashi bilan belgilanadi. Davlat moliyaviy nazorati tizimi aynan shu jarayonni samarali tashkil etish, resurslarni adolatli taqsimlash, maqsadli sarflash va davlat budjetining to'g'ri ishlashini

ta'minlashga qaratilgan asosiy mexanizm bo'lib, xalqaro iqtisodiy aloqalardagi o'rni ham uning shakllanishi va samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Aholining turmush darajasi, jamiyatning iqtisodiy barqarorligi, davlatning xalqaro maydondagi raqobatbardoshligi aynan moliyaviy boshqaruvning yuqori darajada tashkil etilishiga bog'liqdir. Ushbu tizimning kuchli bo'lishi mamlakat ichidagi iqtisodiy islohotlarning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi va davlatning o'zining moliyaviy resurslaridan to'liq va samarali foydalanish imkoniyatini beradi.

Davlat moliyaviy nazorati tizimi – bu o'zining ilmiy va amaliy jihatlari bilan keng qamrovli masalani o'z ichiga oladi. Bu tizim davlatning moliyaviy resurslaridan foydalanish va ularni boshqarishni, shuningdek, jamiyatdagi iqtisodiy shaffoflikni ta'minlash, budjet mablag'larining maqsadli sarflanishini nazorat qilish, ularni misli ko'rilmagan darajada samarali va adolatli tarzda taqsimlashni o'z zimmasiga oladi. Shu nuqtada, moliyaviy nazoratning to'liq va shaffof mexanizmlari yaratilmasdan, mamlakatning iqtisodiy xavfsizligi, barqarorligi hamda ijtimoiy rivojlanishi haqida gapirish mumkin emas. Ayniqsa, xalqaro iqtisodiy muhitdagi doimiy o'zgarishlar, moliyaviy tizimning yanada murakkablashishi va raqamli transformatsiya jarayonlarining tezlashishi davlat moliyasini boshqarishning yangi va ilg'or yondashuvlarini talab qilmoqda. Mazkur yondashuvlar nafaqat iqtisodiy boshqaruvni, balki mamlakatning global iqtisodiy tizimdagi o'rnini mustahkamlashga ham yordam beradi.

O'zbekiston Respublikasida davlat moliyaviy nazorati tizimi, tarixan, uzoq davrni o'z ichiga olgan. Mustaqillikdan so'ng, mamlakatda amalga oshirilgan iqtisodiy islohotlar va davlat moliyasini boshqarish bo'yicha amalga oshirilgan yangilanishlar tizimni zamonaviy talablarga moslashtirishning muhim bosqichlariga aylandi. O'zbekistonda so'nggi yillarda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlarning asosiy maqsadlaridan biri, davlat moliyaviy boshqaruvini yanada shaffof va samarali tashkil etishdir. Bu o'z navbatida, xalqaro iqtisodiy tizimda O'zbekistonning o'rnini mustahkamlash, uning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash va davlat moliyasining barcha bosqichlarida korrupsiya va resurslarni noto'g'ri sarflashning oldini olishga xizmat qilmoqda. Prezident Shavkat Mirziyoyev tomonidan amalga oshirilgan iqtisodiy islohotlar va moliyaviy boshqaruvni takomillashtirishga qaratilgan tashabbuslar, ayniqsa, davlat resurslarining samarali taqsimlanishini, shaffoflikni oshirishni va moliyaviy tizimning har bir komponentini mustahkamlashni ko'zda tutmoqda.

Bizga ma'lumki, Bugungi kunda O'zbekistondagi davlat moliyaviy nazorati tizimi hali ham bir qator muammolar va kamchiliklarga duch kelmoqda. Xususan, moliyaviy nazorat tizimi tuzilmasidagi ayrim zaif tomonlar, audit va nazorat mexanizmlarining to'liq

integratsiyasi yetishmasligi, hisobotning shaffofligi va samaradorligini oshirishda yuzaga keladigan muammolar, shuningdek, moliyaviy nazorat organlarining resurslar bilan ta'minlanishi va ularning mustaqilligini ta'minlash masalalari davlat moliyasining samarali boshqarilishini sezilarli darajada cheklaydi. Moliyaviy boshqaruv tizimi va nazorat mexanizmlarining samaradorligi nafaqat davlat moliyasining barqarorligini, balki jamiyatda moliyaviy resurslarning maqsadli taqsimlanishini va iqtisodiy o'sishning barqarorligini ta'minlashga bevosita ta'sir qiladi. Shu nuqtada, davlat moliyaviy nazorati tizimi har bir mamlakatda nafaqat iqtisodiy o'sishning, balki ijtimoiy adolatni ta'minlashning, fuqarolarni himoya qilishning va global iqtisodiy tizimda milliy manfaatlarni ifodalashning eng muhim vositalaridan biriga aylanishi kerak.

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, samarali moliyaviy nazorat tizimi nafaqat milliy iqtisodiyotda barqarorlikni ta'minlash, balki davlatning xalqaro miqyosda raqobatbardoshligini oshirishga ham xizmat qiladi. Shu bilan birga, yangi texnologiyalar, masalan, sun'iy intellekt, blokcheyn, katta ma'lumotlar tahlili kabi innovatsion vositalar moliyaviy nazoratning samaradorligini sezilarli darajada oshirishi mumkin. Shunday qilib, davlat moliyaviy nazorati tizimi nafaqat o'z ichki mexanizmlarini takomillashtirishni, balki xalqaro amaliyotlardan foydalanishni, yangi texnologiyalarni joriy etishni ham talab qiladi. Bu jarayonda O'zbekistonning global iqtisodiy tizimda o'z o'rnini mustahkamlashiga xizmat qiluvchi moliyaviy boshqaruvning yangi yondashuvlari yaratish zarur.

Nazoratning alohida olingan sohasi sifatida budjet nazorati moliyaviy nazoratning tarkibiy qismi hisoblanadi. Shuni inobatga olgan holda budjet intizomini mustahkamlashdagi o'ziga xos rolini e'tirof etib, dissertatsiya ishida budjet nazoratining turlarini tasniflashga harakat qilindi. Bunda biz budjet nazoratining turlarini tasniflashda umume'tirof etilgan tartib-qoidalar va tamoyillardan foydalandik. Ana shularni hisobga olgan holda budjetdan moliyalashtiriladigan muassasalarda budjet nazoratining quyidagi umumiy turlari bo'lishi mumkin:

1. Umumdavlat budjet nazorati;
2. Muassasaviy budjet nazorati;
3. Muassasa ichidagi budjet nazorati;
4. Jamoatchilik budjet nazorati;
5. Mustaqil (erkin) budjet nazorati.

Budjet nazoratini tasniflashning asosida uning qamrovliligi yotsa, u holda uning quyidagi ko'rinishlarining mavjud ekanligini aniqlasa bo'ladi:

1. Tuli amalga oshiriladigan budget nazorati;
2. Qisman amalga oshiriladigan budget nazorati;
3. Kompleksli budget nazorati;
4. Mavzuli budget nazorati;
5. Qamrovli budget nazorati;
6. Tanlovli budget nazorati.

Materiallar yoki ma'lumotlarning xarakteri bo'yicha budget nazorati quyidagi ikki ko'rinishdan iborat bo'lishi mumkin:

1. hujjatli budget nazorati;
2. haqiqatdagi (dalilli) budget nazorati.

O'tkazilish va vaqtiga qarab turib budget nazoratini quyidagi turlarga ajratsa bo'ladi:

1. Boshlang'ich budget nazorati;
2. Joriy budget nazorati;
3. Kelgusida amalga oshiriladigan budget nazorati.

O'tkazilish usulini hisobga olib, budget nazoratining quyidagi shakllarini ajratib ko'rsatish maqsadga muvofiqdir:

1. Taftish;
2. Tekshirish;
3. Izlanish (tadqiqot) o'tkazish;
4. Taqlil qilish;
5. Kuzatish (monitoring).

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Yefimova O.V. Finansoviy analiz: sovremenniy instrumentariy dlya prinyatiya ekonomicheskix resheniy. /usheb. / O.V. Yefimova. - 5-ye izd., ispr. - M.: Omega-L, 2014. - 348s.
2. Kazakova N.A. Finansoviy analiz. /usheb i praktikum / N.A. Kazakova. - M.: Yurayt, 2014. - 539 s.
3. Brealey R.A., Mers S.S. Principles of corporate finance. McGraw-Hill, 2003.
4. Kumri Nomozova. Organizational and economic modeling of the system of interregional industrial cooperation as a control object. Proceedings of the 7th International Conference on Future Networks and Distributed Systems. 2023. – p. 333-343.
5. Kumri Isoyevna Nomozova. Problems of security of economic and ecological

systems in the countries of the central Asian Region. International Conference on Next Generation Wired/Wireless Networking. 2023. – p. 177-195.

6. Kumri Nomozova. Evolyusiya teorii predprinimatelskogo riska v rabotax vidayushixsya ushenix proshlogo. Peredovaya ekonomika i pedagogicheskie texnologii. 2025. – s. 581-587.

7. Nomozova Qumri Isoevna. Tadbirkorlik faoliyati bilan bog‘liq risklarni sug‘urta vositasida boshqarish usullari. Straxovoy rinok Uzbekistana. 2024. - 4-7 b.

8. Kumri Nomozova. Mikrostraxovanie kak innovatsionniy mexanizm upravleniya riskami malogo biznesa. Ekonomicheskoe razvitiye i analiz, 2024. - s. 338-345.

9. Qumri Nomozova. Biznes risklarini sug‘urtalash: zamonaviy sharoitlarda asosiy turlari va ularning xususiyatlari. Moliya va bank ishi. 2024. – 44-48 b.

10. Qumri Nomozova. Moliyaviy hisobotlar va ularni tuzish va auditorlik tekshiruvdan o‘tkazishning uslubiy jihatlarini rivojlantirish. Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot. 2024.

11. Qumri Nomozova. O‘zbekistonda tadbirkorlik tavakkalshiliklari sug‘urtasini rivojlantirish istiqbollari. Straxovoy rinok Uzbekistana. 2024. – 7-10 b.

12. B.E.Toshmurodova Korporativ moliya strategiyasi– T.: “Iqtisod- moliya”, 2013. – 128 b.

13. Vahobov A.V., Malikov T.S. Moliy. Darslik. – T.: “Sharq”, 2010. – 804 b.

14. Van Xorn D.K. Osnovi upravleniya finansami/ D.K.Van Xorn; Per.s angl.; Gl. red. serii Y.V.Sokolov. -M: Finansi i statistika, 1996. - 800 s: il.

15. Publis Finance: A Contemporary Application of Theory to Policy, Tenth Edition. David N. Hyman. 2010, 2011 South-Western, Sengage Learning

16. Malikov T., Jalilov P. Byudjet-soliq siyosati. – T.: “Akademnashr”, 2011. – 472 b.